

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 19 juni 2024

Mål nr
T 4560-23

PARTER

Klagande

AW

Ombud och biträde enligt rättshjälpslagen: Advokat CA

Motpart

AM

Ombud och biträde enligt rättshjälpslagen: Advokat DA

SAKEN

Vårdnad om barn m.m.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts dom 2023-06-16 i mål T 7802-22

DOMSLUT

Högsta domstolen ändrar hovrättens dom och avslår AMs yrkande om ensam vårdnad om JM och TM. Det innebär att AW även i fortsättningen ska ha ensam vårdnad om J och T.

J och T ska ha rätt till umgänge med AM varannan måndag kl. 13.00–16.00 i Piteå kommun, på den plats som Socialnämnden i Piteå kommun anvisar. Umgänget ska ske i närvaro av umgängesstöd utsett av Socialnämnden i Piteå kommun. Umgänget ska påbörjas den 2 september 2024 och pågå till den 1 september 2025.

Därefter ska J och T ha rätt till umgänge med AM varannan söndag kl. 9.00–17.00, med hämtning och lämning på en plats i Piteå kommun som Socialnämnden i Piteå kommun anvisar.

Högsta domstolen förelägger AW att, inför varje umgängestillfälle vid vite om 5 000 kr per barn och umgängestillfälle, lämna barnen vid anvisad umgängesplats för umgänge med AM.

Högsta domstolen fastställer ersättning enligt rättshjälpslagen åt CA med 57 812 kr. Av beloppet avser 35 978 kr arbete, 8 400 kr tidspillan, 1 872 kr utlägg och 11 562 kr mervärdesskatt.

Högsta domstolen fastställer ersättning enligt rättshjälpslagen åt DA med 47 070 kr. Av beloppet avser 36 744 kr arbete, 700 kr tidspillan, 212 kr utlägg och 9 414 kr mervärdesskatt.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

AW har yrkat att hon ska ha ensam vårdnad om JM och TM.

AM har bestritt AWs ändringsyrkande och har för egen del, för det fall att domstolen beslutar att AW ska ha ensam vårdnad om barnen, yrkat att barnen ska tillerkännas rätt till umgänge med honom enligt följande.

- a) Varannan söndag, jämn vecka, från 12.00 till 17.00, med hämtning och lämning i Piteå centrum.
- b) Efter två månader ska umgänget övergå till varannan helg, jämn vecka, från fredag 17.00 till söndag 18.00, med hämtning och lämning på Stockholms central eller Arlanda/Bromma flygplats. AW ska varannan måndag, jämn vecka, meddela var överlämning av barnen ska ske.
- c) För det fall att Högsta domstolen beslutar om umgänge, har AM yrkat att domstolen ska förelägga AW att vid vite om 10 000 kr per umgängestillfälle och barn lämna barnen vid anvisad umgängesplats. För det fall att Högsta domstolen beslutar att AM alltjämt ska ha ensam vårdnad om barnen, har han yrkat att AW ska föreläggas att vid vite om 20 000 kr per barn överlämna barnen till honom.

AW har bestritt AMs yrkanden och förklarat att hon inte medger något umgänge.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. Parterna träffades i Syrien 2004. Sedan de båda kommit till Sverige ingick de äktenskap 2012. Tillsammans har de sönerna J, född 2013, och T, född 2015.
2. I maj 2015, när J var ett och ett halvt år och T var fyra månader, lämnade AW familjens bostad tillsammans med barnen och flyttade till ett

skyddat boende. De har sedan dess haft skyddade personuppgifter i form av sekretessmarkering i folkbokföringen.

3. Örebro tingsrätt dömde 2016 till äktenskapsskillnad mellan parterna och det beslutades att AW skulle ha ensam vårdnad om J och T. Med hänsyn till att AW och barnen hade skyddade personuppgifter avslogs AMs yrkande om rätt för J och T att ha umgänge med honom.

4. I december 2017 väckte AM talan vid Stockholms tingsrätt mot AW och yrkade att J och T skulle ha rätt till umgänge med honom i närvaro av umgängesstöd. Tingsrätten fattade i april 2018 interimistiskt beslut om sådant umgänge. J och T har därefter genom olika beslut, med ett par kortare avbrott, haft en kontinuerlig rätt till umgänge med AM i närvaro av umgängesstöd. I praktiken har dock umgänge endast kommit till stånd vid ett fåtal tillfällen. Det senaste umgänget ägde rum 2021.

5. Det nu aktuella målet inleddes i juli 2020 och avsåg till en början enbart frågan om umgänge. I april 2022 justerade AM sin talan och yrkade att vårdnaden om J och T skulle flyttas över till honom.

6. Tingsrätten avslog yrkandet om överflyttning av vårdnaden med hänvisning till att det bästa för J och T var att det inte vid den aktuella tidpunkten gjordes några omvälvande förändringar i deras tillvaro. Vidare beslutade tingsrätten att J och T skulle ha rätt till umgänge med AM i närvaro av umgängesstöd samt att umgänget skulle ha en viss närmare angiven omfattning. AW förelades att vid vite om 5 000 kr per barn och tillfälle överlämna J och T för umgänge.

7. Hovrätten har ändrat tingsrättens dom och beslutat att AM ska ha ensam vårdnad om J och T. Vidare har hovrätten förelagt AW att vid vite om 10 000 kr per barn överlämna J och J till AM. Hovrätten har också

förordnat att detta ska gälla omedelbart, utan hinder av att hovrättens dom inte fått laga kraft.

8. Högsta domstolen har den 29 juni 2023 beslutat att någon åtgärd för verkställighet av hovrättens dom tills vidare inte får vidtas.

9. Högsta domstolen har uppdragit åt Familjerätten i Piteå kommun att, i samråd med Familjerätten i Norrköpings kommun, genomföra en vårdnads-, boende- och umgängesutredning beträffande J och T som komplement till tidigare genomförd utredning. Högsta domstolen har vidare förelagt Piteå respektive Norrköpings kommun att inge yttrande enligt 6 kap. 15 c § föräldrabalken angående möjligheterna till umgängesstöd.

Parternas utveckling av talan

10. AW har till utveckling av talan anfört bland annat följande. Parternas separation var kaotisk och konfliktfylld. I relationen förekom kontroll och även hot och våld från AMs sida. Hon är alltjämt rädd för honom och har därför sekretessmarkering i folkbokföringen. J är diagnostiserad med autism och har ett stort behov av rutiner och förutsebarhet i tillvaron. Vid förändringar kräver han lång invänjning. Barnen har dock utvecklats väl. De går i skolan, har fått kamrater och har aktiviteter. En överflyttning av vårdnaden skulle inte vara förenlig med deras bästa. AW motsätter sig umgänge på grund av risken för att barnen därvid ska avslöja hennes och barnens adress.

11. AM har anfört bland annat följande. Det fanns konflikter i parternas relation, men han har inte utövat kontroll över AW. Inte heller har det förekommit hot eller våld mellan parterna. Trots beslut av domstolarna har AW inte medverkat till umgänge vid mer än ett fåtal tillfällen. Hon har flera gånger ställt in umgänget när AM redan varit framme vid eller på väg till

den avtalade mötesplatsen långt från hans hemort. När umgänge väl har kommit till stånd har det fungerat mycket bra. Han har inte försökt att kontakta AW och har inget intresse av att göra det. Han har flyttat in i en trerumslägenhet i Norrköping och har undersökt tillgången till både lämpliga skolor och adekvat stöd för Js särskilda behov. Om han skulle tilldelas vårdnaden om barnen skulle AW få möjlighet att träffa dem så mycket hon vill.

Bedömningen av frågor om vårdnad och umgänge

Allmänna utgångspunkter

12. Barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. Bedömningen av vad som är bäst för barnet ska ta sin utgångspunkt i vad som föreskrivs i 6 kap. 1 § föräldrabalken om barnets grundläggande rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran (jfr artikel 3 i Barnkonventionen). Vad som är barnets bästa ska avgöras i varje enskilt fall utifrån de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet. Hänsyn ska tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt möjligt bör såväl kortsiktiga som långsiktiga effekter för barnet beaktas. (Jfr prop. 2020/21:150 s. 129.)

13. I 2 a § anges vissa förhållanden som särskilt ska beaktas vid bedömningen av vad som är bäst för barnet. Det gäller dels risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, dels barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Omständigheter av detta slag ska alltså väga tungt vid den samlade bedömning av barnets bästa som ska göras.

14. Barnet ska få information och ges möjlighet att föra fram sina åsikter. Åsikterna ska ges betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. (Se 2 b §; jfr artikel 12 i Barnkonventionen.)

Barns rätt till en nära och god kontakt med båda föräldrarna

15. Barns behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar framhålls alltså särskilt (jfr även artikel 18 i Barnkonventionen). Lagstiftaren har utgått från att detta är en grundläggande del av barns rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran.

16. I regel förutsätts alltså att barnet har rätt till umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Umgänget kan ske genom att barnet och föräldern träffar varandra eller genom att de har annan kontakt. Föräldrarna har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med den förälder som barnet inte bor med så långt möjligt tillgodoses (se 15 §).

17. Vikten av att barnet ges möjlighet till umgänge understryks av att rätten får förelägga en förälder att vid vite lämna ifrån sig barnet inför de umgängestillfällen som rätten beslutar om (se 21 §).

Överflyttning av vårdnad från den ena föräldern till den andra

18. Ändring av vem som har vårdnaden om ett barn kan göras på talan av en av föräldrarna eller båda (se 5 §). Ett skäl för att flytta vårdnaden från den ena föräldern till den andra kan vara att den förälder som har vårdnaden brister i sin förmåga att tillgodose barnets grundläggande behov.

19. Som föreskrivs i 2 a § ska det vid bedömningen av vårdnadsfrågan särskilt beaktas om barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna riskerar att inte kunna upprätthållas. Om en förälder utan

godtagbara skäl motverkar att barnet får umgås med den andra föräldern, kan detta utgöra en allvarlig brist i omsorgen om barnet. Det gäller inte minst om barnets rätt till umgänge har slagits fast av domstol.

20. Frågan om en brist i omsorgen om barnet motiverar en överflyttning av vårdnaden måste alltid avgöras efter en helhetsbedömning av vad som är bäst för barnet i den faktiska situation som råder i ett visst fall. Intresset av att barnet får möjlighet att träffa den andra föräldern är av särskild betydelse vid bedömningen men inte ensamt avgörande.

21. Det måste göras en prognos om hur barnets situation kan komma att utvecklas på kort och lång sikt om vårdnaden består, jämfört med om den flyttas över till den andra föräldern. I ett fall där en överflyttning bedöms leda till en tydlig förbättring för barnet på längre sikt, kan det behöva godtas att överflyttningen i och för sig innebär en övergående påfrestning. Bedömningen ska, som angetts, ske individualiserat och utifrån vad som är bäst för det enskilda barnet.

Barnets rätt till umgänge

22. Ett barn ska ha rätt till umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Vid prövningen av vilket umgänge som kan anses bäst ska en bedömning göras av risken för att barnet far illa av umgänget. Det gäller särskilt om det finns uppgifter om övergrepp mot barnet eller någon i familjen, eller om det finns risk för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar. Hänsyn måste också tas till de praktiska förutsättningarna att genomföra umgänget på ett sätt som är gynnsamt för barnet.

23. Riskbedömningen bör göras i två steg. Först bör det konstateras om en risk i ett visst hänseende föreligger och därefter hur stor risken är och om

den kan hanteras. (Jfr ”Risken för bortförande II” NJA 2023 s. 1018 p. 11 med där gjorda hänvisningar.)

24. När rätten beslutar om umgänge, får den, om barnet har behov av det, besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget (umgängesstöd). Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid. (Se 15 c §.)

25. Om vårdnadshavaren och barnet lever med skyddade personuppgifter måste rätten, utifrån vad som framkommit i målet, göra en avvägning mellan å ena sidan risken för att uppgifterna röjs och å andra sidan intresset av att umgänge kommer till stånd. Risken för att uppgifterna röjs kan medföra att formerna för umgänget behöver anpassas eller i vissa fall helt utebli. Är skälen för att skydda personuppgifterna svaga bör risken dock inte påverka umgänget till någon del.

26. Vid bedömningen av vilket umgänge som är bäst för barnet kan det vara svårt att förutse och beakta alla framtida förändringar som kan ha betydelse för umgängets utformning och omfattning. Bedömningen bör därför ha sitt fokus på de närmaste åren. (Jfr ”Risken för bortförande II” p. 19.)

Bedömningen i detta fall

Frågan om vårdnad

27. I målet har framförts påståenden om att AW har utsatts för våld, hot och ett kontrollerande beteende från AMs sida medan parterna sammanlevde. De påstådda händelserna ligger emellertid förhållandevis långt tillbaka i tiden och avser ett annat sammanhang än det som nu råder. Ingenting har framkommit till stöd för att det skulle föreligga en risk för att

AM ska utöva våld eller begå något annat övergrepp mot AW eller barnen. Det gäller även om hennes och barnens boendeadress skulle röjas.

28. Det saknas skäl att ifrågasätta AWs uppgift att hon känner en stark personlig rädsla för AM och att det därför innebär en trygghet för henne att boendeadressen hålls hemlig. Risker för att hon eller barnen skulle fara illa om adressen röjs måste emellertid bedömas som låg. Det förhållandet att hon har skyddade personuppgifter utgör därför inte ett över tid tillräckligt skäl för att låta barnens rätt till umgänge stå tillbaka.

29. Av detta följer att AW objektivt sett saknar godtagbara skäl för att inte låta J och T träffa AM i den omfattning som beslutats av domstol. Genom att inte medverka till umgänget har hon brutit i omsorg om barnen. Med hänsyn till hennes tidigare agerande och till den inställning som hon har redovisat finns det en risk att bristen kommer att bestå. Detta ska väga tungt vid bedömningen av vad som är bäst för J och T.

30. Av utredningen framgår att AW i övrigt har stort fokus på barnens bästa och förmåga att tillgodose deras behov av omvårdnad, trygghet och fostran. Det gäller inte minst med avseende på de särskilda behov som är en följd av Js autism.

31. Det har inte framkommit något som motsäger att även AM har vilja och förmåga att tillgodose barnens behov. Av utredningen framgår att han vid umgängestillfällena har knutit kontakt med J och T på ett bra sätt och mött dem på deras olika villkor. Bedömningen av hans lämplighet som vårdnadshavare försvåras dock av att han inte haft möjlighet att ha hand om barnen i vardagssituationer sedan de var mycket små.

32. Från båda parter har framförts att det skulle föreligga en risk för att den andra föräldern ska föra barnen utomlands. Att det skulle föreligga någon beaktansvärd risk för detta får dock inte stöd i utredningen.

33. J och T har under hela sin levnad bott tillsammans med AW. Att nu flytta över vårdnaden till AM skulle i vart fall kortsiktigt innebära en stor påfrestning för dem; det gäller särskilt för J som har stort behov av kontinuitet och förutsebarhet i tillvaron. Med hänsyn till avståndet mellan den nya och tidigare bostadsorten skulle förändringen komma att bli mycket ingripande.

34. Under dessa förhållanden kan en överflyttning motiveras enbart om den kan förutses medföra en tydlig förbättring av Js och Ts situation i ett långsiktigt perspektiv. Vad som talar för detta är att de skulle få möjlighet att utveckla sin relation till AM och få tillgång till hans familj och andra anhöriga. Därtill skulle de inte längre behöva leva med skyddade personuppgifter.

35. För att Js och Ts behov av en nära och god kontakt med båda sina föräldrar ska kunna tillgodoses genom en överflyttning av vårdnaden krävs även att ett omfattande umgänge med AW kommer till stånd. Därvid kan inte bortses från den rädsla som AW känner för AM. Med beaktande av detta förhållande och det stora avståndet mellan parternas nuvarande bostadsorter är det oklart i vilken utsträckning ett sådant umgänge kommer att kunna upprätthållas, även om AM ställer sig positiv till ett omfattande umgänge.

36. Mot denna bakgrund framstår inte de långsiktiga fördelarna för J och T med en överflyttning av vårdnaden som så tydliga att de uppväger de stora nackdelar som otvivelaktigt skulle uppstå för dem på kort sikt. Av

utredningen framgår också att de själva har uttryckt en önskan om att få bo kvar hos AW.

37. En helhetsbedömning utifrån vad som är bäst från barnen leder därför fram till slutsatsen att vårdnaden även fortsättningsvis bör tillkomma AW ensam. Hovrättens dom ska ändras i enlighet med detta.

Frågan om umgänge

38. Vid denna utgång i frågan om vårdnad är det angeläget att J och T åter får ta upp kontakten med AM genom ett regelbundet umgänge med honom. Detta bör påbörjas så snart som möjligt.

39. Mot bakgrund av det uppehåll som har varit i kontakten med AM och med hänsyn till den oro som AW känner, får det anses vara bäst för barnen att umgänget för viss tid framåt får fortsätta att ske i närvaro av umgängesstöd. Umgänget bör ligga i linje med vad Socialnämnden i Piteå har förklarat sig kunna medverka till och i övrigt anpassas till vad som är praktiskt genomförbart med hänsyn till avståndet mellan Norrköping och Piteå. Umgänget bör inledas den 2 september 2024. Det får förutsättas att introduktion med barn och umgängesstöd då har kunnat genomföras.

40. Efter ett år bör en upptrappning av umgänget ske. Det saknas underlag för att bedöma om och i så fall när J och T kan genomföra resor utan sällskap av någon närstående. Tills vidare bör därför även det upptrappade umgänget äga rum i Piteå. Det bör kunna ske utan umgängesstöd.

41. Eftersom AW tidigare har underlåtit att medverka till det umgänge som har beslutats av domstol, bör hon föreläggas att vid vite lämna J och T

på den plats som anvisas inför respektive umgängestillfälle. Vitets storlek bör anpassas till hennes ekonomiska förutsättningar.

I avgörandet har deltagit justitieråden Gudmund Toijer, Dag Mattsson, Johan Danelius, Anders Perklev (referent) och Margareta Brattström (tillägg)
Föredragande har varit justitiesekreteraren Margareta Sandén

SÄRSKILT YTTRANDE

Justitierådet Margareta Brattström tillägger för egen del följande.

Målet rör vårdnaden om barn vars föräldrar separerade för nio år sedan. Barnen har bott med AW sedan dess och endast vid ett fåtal tillfällen träffat AM. En förklaring till att umgänge inte kom till stånd redan från separationen kan vara den sekretessmarkering som gällt för AWs personuppgifter, en markering som för en kort tid sedan blivit förnyad. För barn som lever under sådana omständigheter får samhället, främst i form av socialtjänsten, ett utökat ansvar att bevaka att barnen får växa upp under trygga och goda förhållanden.

Återkommande sedan 2018 har domstolar slagit fast att barnen har rätt till umgänge med AM, och från december 2022 förelagt AW att vid vite lämna ifrån sig barnen för umgänge med AM. Mot den bakgrunden får det anses stå klart att det, utöver domstolsbesluten, har förelegat behov av stöd och hjälp för ett realiserande av barnens rätt till umgänge (jfr 5 kap. 1 § 9 socialtjänstlagen (2001:453) och Barnkonventionen artikel 18).

Utformningen av sådant stöd och sådan hjälp avgörs av omständigheterna i det enskilda fallet (jfr beträffande föräldrar i svåra och utdragna vårdnadstvister t.ex. Annika Rejmer, Custody disputes from a socio-legal perspective i Children in Custody Disputes (Anna Kaldal, Agnes Hellner och Titta Mattson red.), 2023, s. 71 ff.).

De vårdnads-, boende- och umgangesutredningar som finns i målet består i hög grad av sammanställningar av vardera parts egen uppfattning, vilket kan vara en följd av hur regelssystemet är utformat beträffande en socialnämnds möjlighet att inhämta underlag (jfr Annika Rejmer, Kan

rättssociologin bidra till att vidareutveckla rättsdogmatiken i Festskrift till Håkan Hydén, 2018, s. 528 ff.). Utredningarna innehåller inte information om att socialnämnden vidtagit åtgärder – utöver vad som förekommit med anledning av det av domstol beslutade umgängesstödet – för att tillgodose behovet av stöd och hjälp till barnen och deras föräldrar efter domstolsbesluten. Med tanke på att umgänge endast i begränsad omfattning kommit till stånd de senaste sex åren framstår eventuella åtgärder som hittintills vidtagits som otillräckliga.
